

Voorwoord

Het thema afschrikking en generale preventie is in zekere zin tijdloos. De afschrikkende werking van (streng) straffen is vaak als een vanzelfsprekendheid gezien en was in vroeger tijden een belangrijke reden voor autoriteiten om bijvoorbeeld lijfstraffen en executies in het openbaar te laten uitvoeren. Het onderwerp lijkt gedoemd om eens in de zoveel tijd weer op te duiken in wetenschappelijke en maatschappelijke debatten. De opmerkelijke daling van de criminaliteit in Nederland in de afgelopen jaren is een aanleiding geweest voor dit themanummer van *Justitiële verkenningen*. Een daling die inmiddels als een trendbreuk kan worden beschouwd na een periode van stabilisatie in de jaren negentig van de vorige eeuw en een tijdperk van scherpe stijging in de jaren zeventig en tachtig (Van der Heide en Eggen, 2007). Die ontwikkeling roept vanzelfsprekend de vraag op of het straf- en vervolgingsbeleid daaraan (mede) heeft bijgedragen. Zou de tot voor kort gestage stijging van het aantal gedetineerden in Nederland en het hardere strafbeleid in het algemeen daar iets mee te maken hebben?

Uit deze Jv-aflevering blijkt dat de meeste criminologen die vraag geheel anders beantwoorden dan veel rechtseconomen. En tegelijkertijd is de aanhoudende controverse tussen de genoemde disciplines over mogelijke afschrikkingseffecten van veranderingen in sancties een andere mooie aanleiding voor dit themanummer. Onder andere Tonry schetst daarvan een beeld in zijn artikel. Terwijl rechtseconomen op een hoog aggregatieniveau verbanden leggen tussen het strafrisico en het peil van de criminaliteit in het algemeen, maken criminologen onderscheid tussen generale en specifieke afschrikking, tussen generale afschrikking en generale preventie en tussen afschrikings- en incapacitatie-effecten, onderscheidscategorieën die rechtseconomen veelal niet nodig hebben voor het doel dat zij nastreven. Toch zijn de verschillen van inzicht wellicht minder groot dan ze lijken. Zo valt op grond van de verschillende bijdragen in dit themanummer een consensus te construeren – noem het een grootste gemene deler: straffen kunnen wel degelijk een zeker afschrikwekkend of generaal preventief effect hebben, maar daarvoor is een goed werkend strafrechtstelsel nodig dat voor regelovertreders een reële kans oplevert op betrapting, vervolging en daadwerkelijke bestraffing. En, zoals we ook

kunnen leren uit perioden en situaties van straffeloosheid, komt de gehele moraal in een samenleving onder druk te staan als er geen mechanisme is dat belangrijke regels door middel van sancties herbevestigt.

Andere punten van discussie die in dit themanummer aan de orde komen, zijn de zogeheten marginale afschrikkingshypothese – d.w.z. hoe strenger de straf des te groter de afschrikkende werking – en bevindingen uit perceptueel afschrikkingsonderzoek die erop wijzen dat veel mensen geen idee hebben van de straffen die gelden voor delicten (Berghuis, 1989). Daarnaast is er enige aandacht voor de rationele-keuzetheorie, die nauw verbonden is met het concept afschrikking: de veronderstelling dat mensen bij het plegen van een delict zich zouden laten leiden door een afweging van kosten (pak kans en straf) en baten. Hoe kan er sprake zijn van rationele keuze als vele delicten onder invloed van alcohol, drugs, heftige emoties en stoornissen worden gepleegd? Volgens Elffers (2005) is dergelijke kritiek echter gebaseerd op een te simpele interpretatie van het *rational choice*-gedachtegoed.

Het fenomeen afschrikking kan worden gezien als een aspect van het bredere begrip generale preventie. Behalve strafdreiging omvat generale preventie ook de morele functie van het strafrecht in de samenleving, zo laat Berghuis zien in het openingsartikel. De auteur betoogt dat de ontwikkeling van de criminaliteit in de afgelopen decennia niet goed kan worden verklaard in termen van (variëaties in) generale afschrikking. Door de erosie van de morele functie van het strafrecht in de jaren zeventig en tachtig van de vorige eeuw werd criminaliteit bevorderd. Daarna waren veel inspanningen en investeringen nodig om de omvang van het ‘sociaal kapitaal’ in Nederland weer op peil te brengen. In navolging van Andenaes beklemtoont de auteur dat het vooral van belang is dát het strafrecht er is en redelijk functioneert, niet zozeer of bepaalde misdrijven iets zwaarder of lichter worden bestraft.

De rechtseconomen Suurmond en Van Velthoven verbazen zich vervolgens in hun bijdrage over de ‘struisvogelhouding’ van veel criminologen die menen dat celstraffen geen effect zouden hebben op het criminaliteitsniveau van een samenleving. De auteurs presenteren Nederlandse gegevens over de periode 1950-2006 inzake het aantal gedetineerden per 100.000 inwoners, de gemiddelde sanctie per misdrijf en het aantal misdrijven. Ze bespreken tevens beschikbare schattingen uit nationale en internationale literatuur over de

effectiviteit van insluiting. Zij concluderen op grond van de cijfers dat een stijging van het zogeheten strafrisico leidt tot een daling van de criminaliteit, kortom: gevangenisstraf werkt.

Ultee vraagt vervolgens aandacht voor andere, veelal verwaarloosde factoren die de waargenomen dalende trend in criminaliteit (mede) zouden kunnen verklaren. Ondanks de grote aandacht voor recidive is er te weinig onderzoek naar de vraag of de gestegen pakkans en het strengere strafklimaat van invloed zijn geweest op het niveau van generale preventie. Ook het gegeven dat potentiële slachtoffers veel meer voorzorgsmaatregelen zijn gaan nemen, wordt niet altijd goed geïntegreerd in het onderzoek naar criminaliteitstrends. Het voldoet niet om alleen maar te constateren dat het aantal slachtoffers van straatgeweld gedurende de avond en nacht is gedaald. Immers, de kans om slachtoffer te worden kan gelijk zijn gebleven als het aantal mensen dat de straat op gaat, is verminderd.

Strafdoelen en rechtvaardigingen voor straf staan centraal in de beschouwing van Ten Voorde over de ideeën en mensbeelden van enkele invloedrijke strafrechtstheoretici. Hij maakt onderscheid tussen positieve en negatieve generale preventie, waarbij de laatstgenoemde vooral gericht is op intimidatie van toekomstige daders door middel van wettelijk vastgelegde straffen. In de positieve variant wordt straf gezien als een vorm van communicatie die duidelijk maakt welke normen worden gehandhaafd. De auteur laat ten slotte zien dat consequente uitvoering van sommige theorieën het risico met zich meebrengt van disproportionaliteit van straf en van een mogelijke aantasting van de rechten van verdachten.

Van der Pligt, Koomen en Harreveld bespreken de psychologische literatuur die ingaat op de vraag op welke wijze straf het meest effectief invloed uitoefent op menselijk gedrag. Daaruit blijkt dat de pakkans een zeer belangrijke rol speelt, evenals de tijd die verloopt tussen de overtreding en de straf. Dit gegeven wordt verder uitgewerkt aan de hand van toegepast onderzoek naar naleving, bijvoorbeeld verkeersgedrag en belastingontduiking. De auteurs bespreken kort de nadelen en beperkingen van handhavingsregiems die veel nadruk leggen op straf. Voor het veel geclaimde verband tussen de zwaarte van straffen en de mate van naleving vinden zij in de literatuur geen steun. Ten slotte behandelen zij meer sociale vormen van straf en beloning en bespreken zij de kosten en baten van handhavingstechnieken die morele standaarden communiceren en gebruikmaken van naming en shaming.

De vraag of afschrikking nodig is om te bewerkstelligen dat mensen zich houden aan regels en wetten, is de rode draad in de bijdrage van Elffers. Aan de hand van de nalevingstypologie van Kelman maakt de auteur onderscheid tussen gedwongen naleving ('zich voegen'), identificatie met regelnavolgers en internalisering van regels. Gesteld wordt dat strenge straffen overbodig zijn als het gaat om regels die de meerderheid van de bevolking heeft geïnternaliseerd (majoriteitsregels). Theoretisch kunnen strenge straffen een rol spelen in de bevordering van naleving van minoriteitsregels, die niet door de meerderheid zijn geïnternaliseerd. In een responsief rechtssysteem is het echter zeer onwaarschijnlijk dat een sterke verhoging van de straffen wordt doorgevoerd. Voor de kleine, maar veel schade veroorzakende groep die zich slechts onder dwang voegt naar majoriteitsregels, is een hoge kans om gepakt, vervolgd en daadwerkelijk gestraft te worden de belangrijkste variabele voor succesvolle afschrikking, en niet zozeer de hoogte van straf. Dit wordt geïllustreerd met een voorbeeld over veelplegers.

We besluiten met een uitgebreide bespreking van merendeels Amerikaanse criminologische en economische literatuur over afschrikkingseffecten van veranderingen in strafrechtelijke sancties. Op grond hiervan stelt de auteur, Tonry, dat in de Verenigde Staten genomen maatregelen als verplichte minimumgevangenisstraffen van tien en twintig jaar, levenslange gevangenisstraf zonder de mogelijkheid van voorwaardelijke vrijlating, *three strikes and you're out* en de doodstraf naar zijn oordeel geen significant aanwijsbaar effect hebben gehad op het criminaliteitsniveau in de Verenigde Staten. Hoewel sommige van de behandelde afschrikkingstudies uitwijzen dat bepaalde maatregelen significante effecten sorteerden, zijn deze studies door hun abstractieniveau onbruikbaar voor beleidsmakers die willen weten welke specifieke veranderingen in sancties voor specifieke misdrijven zouden moeten worden ingevoerd, aldus de auteur.

Met deze reeks bijdragen vanuit de criminologie, de rechtseconomie, sociologie, rechtstheorie en sociale psychologie hopen we de discussie over afschrikking en generale preventie een interessante impuls te geven.

M.P.C. Scheepmaker

Literatuur

Berghuis, A.C.

La prévention générale : limites et possibilités

In: A. Tsitsoura, *Les objectifs de la sanction pénale*, Brussel, École des Sciences Crimologiques Léon Cornil, Bruylant, 1989

Elffers, H.

De rationele regelovertreder

Den Haag, Boom Juridische uitgevers, 2005

Heide, W. van der, A.Th.J. Eggen

(red.)

Criminaliteit en

Rechtshandhaving 2006

Den Haag, WODC, 2007